

400 ANYS DE L'ARXIU PARROQUIAL D'ONDARA

Robert Miralles i Cebrià, Sergi Mallol i Garcia

El cicle vital

El cicle vital - naixement, reproducció i mort- és qui regeix inexorablement les nostres vides. Un cicle evitern i continu, generació rere generació, del qual el temps n'és protagonista impertèrrit.

Moltes generacions d'ondarenques i ondarencs han passat totes les etapes del seu cicle vital al poble. D'altres, però, ho han fet de forma parcial, bé a l'inici, bé al final, o bé entre un i altre. Totes i tots però, amb vivències diverses, amb bonança o penúria, amb longevitat o brevetat. El cicle individual de cada persona ha anat conformant la construcció col·lectiva del que som com a poble.

Del pas de tantes generacions de veïnes i veïns poden quedar pocs o molts records, especialment en l'àmbit familiar. Però, tenim dos grans fonts documentals al municipi que en donen testimoni escrit d'aquest cicle vital. Un és, des de 1871, el Registre Civil d'Ondara, on queden registrats els naixements, els matrimonis i les defuncions produïdes a la vila.

Il·lustració 1: Primera pàgina del primer volum dels Quinque Libri d'Ondara.

L'altra gran font d'informació sobre el cicle vital del veïnat -i què motiva aquest article- és l'Arxiu de la Parròquia de Santa Anna d'Ondara, del qual just n'estem celebrant el seu IV Centenari.

L'Arxiu Parroquial

L'Arxiu Parroquial guarda constància de l'activitat litúrgica, sacramental i pastoral de la nostra parròquia. Es troba, en la seua major part, dipositat al Despatx Parroquial, i custodiat pel rector. Es nodreix de documentació diversa. Malgrat que en diferents etapes històriques ha desaparegut part del seu fons, actualment la major part de la documentació que s'hi conserva pertany al segle XX. Algunes aportacions anteriors, del XIX, i també posteriors, del XXI. Però, el que realment el fa rellevant, n'és la conservació de la documentació original més antiga que conservem al poble, els anomenats Quinque Libri, el primer dels quals es remunta quatre-cents anys enrere, fins el 1623.

Els Quinque Libri són els llibres sacramentals. Com el seu nom indica en llatí, recullen de forma agrupada, en cinc llibres, els registres de les persones que han rebut els sacraments del bateig, de la confirmació i del matrimoni; així com també queden anotades en les seues respectives partides, les defuncions i les excomunionis.

L'origen dels Quinque Libri a l'Església catòlica es remunta al Concili de Trento, celebrat entre 1545 i 1563. En aquest aplec de bisbes de l'església, es va ordenar que les parròquies mantingueren un llibre de registre de matrimonis i de batejos, identificant les persones que rebien el sacrament, així com parents i testimonis. Posteriorment, en 1614, el papa Pau V ordenà també emplenar un llibre amb el registre de defuncions.

A les comarques valencianes però, i fruit de diversos sínodes diocesans realitzats per diferents arquebisbes de València, (reunions del bisbe amb els seus sacerdots) ja es recomanava a les parròquies, abans del Concili, dur un registre de l'administració dels sacraments. És així com, a les poblacions més grans de la nostra comarca, es conserven registres sacramentals ja des del segle XVI, com ara a Pego (1533), a Benissa (1543), a Dénia (1557) o a Xàbia (1565). A Ondara, hi ha referència, en una nota marginal de l'acta de defunció d'Úrsola Torrona (1624) de l'existència del Llibre vell, dissortadament desaparegut, i que contindria les partides anteriors al primer volum actual.

L'ordenació i indexació de l'arxiu parroquial d'Ondara, i de la majoria d'arxius parroquials de la diòcesi, s'engloba dins una ingent tasca de catalogació realitzada per l'Arquebisbat de València, sota la coordinació del rector Xavier Serra Estellés. L'índex d'aquests fons documentals de cada parròquia es troba publicat a la col·lecció "Monumenta Archivorum Valentina", la qual pot consultar-se en format llibre, però també en línia a la pàgina web del Servei Diocesà d'Arxius Parroquials de València <<https://www.arxparrvalencia.org/>>.

A la mateixa web, es poden consultar parcialment els fons documentals i les dades de les partides de naixements, casaments i defuncions, on poden realitzar-se cerques sobre cognoms i parròquies. És un bon punt de partida per cercar, per exemple, les dades necessàries per iniciar l'arbre genealògic.

Durant l'estada a la nostra parròquia de Mn. Felip Ferrer, es va procedir a la digitalització dels Quinke Libri (dels quals es conserva còpia a l'Arquebisbat de València i a l'Arxiu Històric Municipal d'Ondara) així com a l'ordenació i indexació de l'arxiu parroquial. D'aquesta manera s'evita l'ús directe dels llibres i es facilita la cerca i investigació amb suport informàtic.

Amb Mn. Joaquim Silvestre, s'ha procedit a protegir els Quinke Libri en un lloc més adequat per a la seua preservació; a més de procurar el manteniment de l'arxiu en unes condicions més adequades per a consulta i conservació.

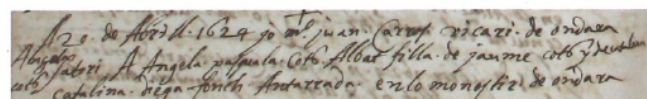
A banda dels llibres sacramentals, entre els documents destacables que s'hi conserven podem trobar visites pastorals, dades de matrícula parroquial

amb carrers i veïnat, actes de l'equip de futbol local "Ondara Hogar Juvenil", programes de festes, diapositives i vídeos del Moviment Júnior, documentació de les Confraries de Setmana Santa, primeres emissions de l'emissora parroquial, obres a la parròquia i al convent o, també, partitures de música religiosa, entre d'altres.

Podeu consultar l'índex de l'arxiu parroquial d'Ondara complet a la pàgina web abans ressenyada.

Els Quinke Libri d'Ondara

A la parròquia es custodien els Quinke Libri des de 1623, ininterrompudament. Una col·lecció d'onze volums que abasten els registres sacramentals fins el 1863. A partir d'aquesta data, es registren els sacraments en llibres independents, conservant-se així altres trenta llibres (tretze de batejos, un de comunions, un de confirmacions, set de matrimonis i huit de defuncions). En total, quaranta-un llibres de registres sacramentals que donen constància del cicle vital d'aproximadament setze generacions d'ondarenques i ondarencs.

Il·lustració 2: partida de defunció escrita en valencià, d'Àngela Pasquala Cots, 20 d'abril de 1624.

Per posar-nos en context, l'Ondara de 1623 encara es recuperava del fort impacte demogràfic que suposà l'expulsió de la població morisca, el 1609, decretada per Felip III. Un total de 895 moriscos d'Ondara i Pamis foren obligats a embarcar al port de Dénia amb rumb a Algèria. La vila perdia així el 85% de la seua població. Per compensar aquesta pèrdua, es produeix un moviment migratori de repoblació, majoritàriament des d'altres comarques valencianes, però també de les Illes i de França. La Carta Pobra de 1611 regula les condicions per les quals aquests nous pobladors podran viure a la vila, quines són les seues obligacions i quins privilegis n'obtindrien. A aquests pobladors cal sumar, també el 1611, la comunitat de frares Franciscans Mínims que obriran el Convent.

Els llibres més antics tenen unes mesures aproximades de 33x25cm. Tenen una enquadernació flexible de pergami (pell d'animal) i reforçada amb fragments de cuir al llom. Són llibres manuscrits amb

tintes de l'època, escrits sobre paper artesanal, formant lligalls cosits a mà. El paper, durant el segle XVII, s'obtenia normalment en molins paperers, a partir d'un complex procés de descomposició de draps i tèxtils vells que produïen la pasta de paper.

Del volum de registres que trobem als llibres sacramentals, se'n pot extraure molta informació. Per suposat, tota la informació genealògica dels diferents llinatges, però també informació demogràfica, moviments de població, noms de carrers i topònims de partides, activitat econòmica (taxes, moneda i oficis), epidèmies, càrrecs polítics i religiosos, visites pastorals, dies festius,... un gran ventall d'informació que ens ajuda a entendre Ondara durant aquests quatre-cents anys.

L'estat de conservació dels Quinque Libri a la nostra parròquia és acceptable però, requereixen atenció especial els primers volums i més antics, que necessiten d'una urgent restauració. A tal efecte, el novembre de 2023, la Directora de l'Institut Valencià de Conservació, Restauració i Investigació, organisme de la Generalitat Valenciana, va visitar la nostra localitat per comprovar in situ l'estat dels llibres i valorar la sol·licitud de restauració realitzada per la parròquia. Afortunadament per al patrimoni documental del poble, aquesta sol·licitud fou aprovada el passat 23 d'abril, Dia del Llibre i, en breu, es procedirà a la restauració dels tres primers volums, que integren les partides sacramentals entre 1623 i 1738. Aquesta restauració és tota una avinentesa per a la preservació del nostre passat col·lectiu.

L'aprofitament de l'arxiu. Alguns exemples

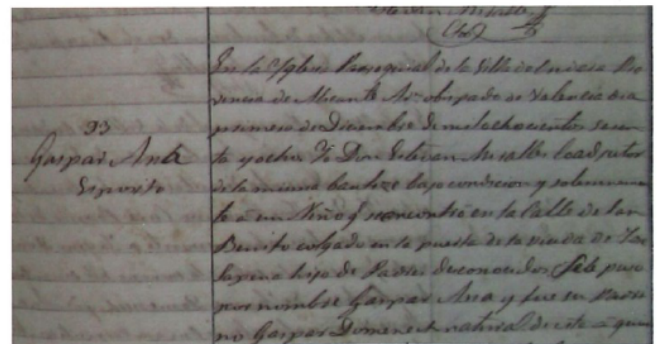
1. Quan més ens allunyem del present, més dificultats tenim de conèixer el passat. Les dades, les xifres que guarden els llibres, ens ajuden a valorar com de bé o de mal anaven les coses en un moment donat. Per exemple, entre 1641 i 1644, solament hi hagué un sol casament. Com és possible això? Doncs, la guerra, la fam i les malalties ho expliquen. En un panorama tan diabòlic, qualsevol es casava!

2. Per increïble que sembla, els llibres oculten històries dignes d'un guió de pel·lícula. Sols hem de trobar-los i treure'ls a la llum. És el cas de la sorprenent vida de Joan Ribero, portuguès de Braga, que va lluitar en la batalla d'Almansa (1707) i va eixir viu. Obligat per les noves autoritats borbòniques a

acreditar la seua condició de *cristiano viejo*, de *sangre limpia y pura*, es va vore obligat a tornar a Braga (imagineu-vos com seria el viatge a principis del segle XVIII) per arreplegar papers i tornar a Ondara, on el deixaren definitivament tranquil. Ell és l'iniciador de l'estirp Ribero a Ondara.

3. Una o dos són les esglésies que ha tingut Ondara? Ara ja sabem que dos. Les dades que aporten els llibres, altres de diferents fonts externes i l'excavació del sòl de l'església en 2010, han donat com a resultat una ruta en el temps que ens permet situar una primera església, més xicoteta que l'actual, que va estar en actiu a finals del segle XVI i quasi tot el segle XVII, i un segon temple, iniciat a finals del segle XVII, finalitzat en els anys 30 del segle XVIII i rematat en 1882, amb una ampliació que va originar la capella del Santíssim o del Sagrari.

4. La destinació dels xiquets expòsits, és a dir, concebuts al marge de la família 'legal' fins ben entrat el segle XX era la de dur-lo a hospicis, normalment, de València. Les criatures, filles de parelles fadrines, de relacions extramatrimonials, o producte d'un contacte incestuós, eren abandonades a la porta de l'església, davant l'Ajuntament, en la reixa d'una casa del poble o en la branca d'una figuera, per lliurar del deshonor als progenitors. Eren els anomenats expòsits/es, fills/es de pares i mares desconegudes, fills/es de Santa Anna, etc. En Ondara hi havia anys on s'abandonaven fins huit xiquets/es.

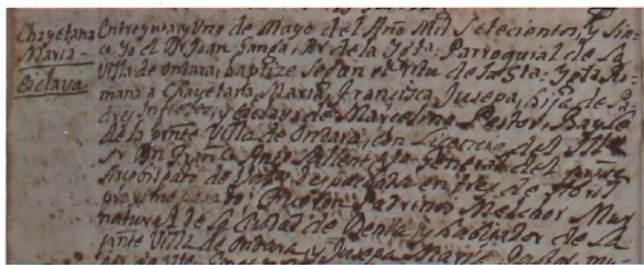

Il·lustració 3: acta d'inscripció de Gaspar, un xiquet expòsit, a 1 de desembre de 1868.

5. A l'igual que els *homo sapiens* moderns, que conservem un 2,5% de gens neandertals, és segur que alguns dels ondarencs actuals portem gens de la població musulmana que es quedà en Ondara, després que la majoria fora expulsada del poble en 1609. Abans d'aquesta data, coexistíem amb ells, casaments mixtes no se'n feien, però no és descartable que relacions íntimes entre els uns i els altres es produïren. Sí sabem que després de 1609 hi

hagué casaments mixtes i que els 39 xiquets i xiquetes moriscos que no marxaren al nord d'Àfrica, acabaren integrant-se en la societat cristiana local, amb les conseqüències que això va comportar inevitablement. No, no som purs, i d'això n'hem d'estar orgullosos.

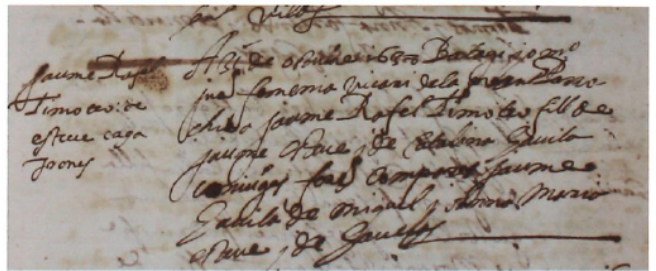
6. Les modes no tenen sentiments. Aspectes de la nostra cultura que semblaven sagrats, se'ls endú el vent de les noves tendències sense cap contemplació. És el cas dels noms de persona. Coneixeu algun xiquet o xiqueta de menys de 10 anys que els pares li hagen posat en nèixer algun d'aquests noms? Joaquim, Salvador, Batiste, o Vicenta, Rosa, Maria... o tants altres? En l'actualitat, primen noms estranys a les nostres tradicions, com Mateo, Martín, Sofía o Martina. Durant segles, els noms dels ondarencs i de les ondarenques no es discutien ni canviaven. Eren els dels pares, iaies, padrins, etc, com ara Francesc, Josep, Vicent, Anna, Francesca, Maria, Josepa,... La despersonalització es cobra una víctima més.

Il·lustració 4: acta de 1638, on apareix el malnom del pare de la criatura, Jaume Esteve, cagatrones.

7. Els cognoms més antics d'Ondara són Gavilà, Giner i poca cosa més. La raó de l'escassetat és que entre els segles XIV i primeries del segle XVII, els cristians d'Ondara eren quatre gats. Va ser arran de l'expulsió dels moriscos de 1609 i la posterior repoblació amb gent de les Balears i de la pròpia comarca, que el poble va començar a omplir-se de gent amb cognoms que, amb el pas del temps, han acabat per convertir-se en llinatges ondarencs 'de tota la vida'. Així, cognoms com Barber (Finestrat), Carpi (Dénia), Company (Benasau), Doménech (Pego), Ferrando (Sagra i Tormos), Frasés (Aiello de Rugat), Ginestar (Benimeli), Grimalt (Xaló), Iñareta (Saragossa), etc, posen de manifest que ondarencs i ondarenques ho som de fa quatre dies i que ningú pot atribuir-se ser d'Ondara més que tu, més que ningú.

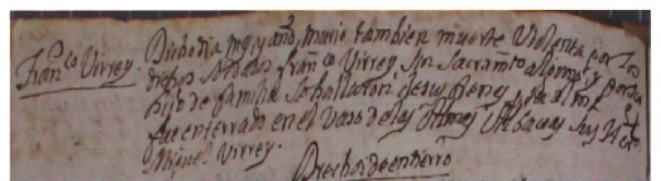
8. L'esclavitud és una de les manifestacions humanes més abominables. De vegades, se'ns oblida

Il·lustració 5: acta de baptisme de 1702, d'una esclava de Marcel·lí Pastor, batle d'Ondara.

quan manifestem admiració per dos de les més grans civilitzacions de la història: Grècia i Roma. Les dos eren esclavistes. En realitat, quasi tothom era esclavista. A l'Estat espanyol, l'esclavisme fou abolit molt al final del segle XIX. Fa quatre dies!... El que no podem imaginar és que en el poble on vivim, els nostres avantpassats practicaven l'esclavisme. No hi havia família benestant a Ondara que no tinguera un/una esclau/esclava. O més d'un/una. Comprats, com el que compra una barra de pa, és fàcil imaginar com seria la seua existència en el dia a dia. Abusos de tota mena, explotació, condicions de vida extremadament difícils, etc. Qui ho hauria dit, els ondarencs, esclavistes.

9. Ondara va ser repetidament escenari de combats durant la Guerra de Successió (1701-1715). Un d'ells, especialment sagnant, va tindre lloc la nit del 7 al 8 de novembre de 1707, quan un destacament borbònic va entrar a Ondara procedent de Pego i Gandia. Afortunadament, la població civil va poder evacuar i fugir del poble abans de l'arribada de francesos i castellans. L'orgia va ser monumental. Van saquejar totes les cases i abans d'anar-se'n les van cremar, incloent l'església. Tres van ser les víctimes d'aquell criminal fet: els germans Francesc i Jaume Virrei, i Josep Cucarella.

Il·lustració 6: acta de defunció de Francesc Virrei, de 8 de novembre de 1707.

En conclusió, volem reafirmar el valor extraordinari de l'Arxiu Parroquial de Santa Anna, l'aportació del qual al coneixement del passat històric d'Ondara ve sent decisiu. Tenim un tresor amb història i els ondarencs i ondarenques hem de saber-ho i valorar-ho.